

15. *Благотворительность / Сост. А. С. Бориневич // Одесса. 1794 – 1894. Издание городского общественного управления к столетию города. – Одесса, 1895.*
16. *ДАОО. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 221.*
17. *ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 221. – Спр. 5.*
18. *ДАОО. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 255.*
19. *ДАОО. – Ф. 362. – Оп. 2. – Спр. 6.*
20. *ДАОО. – Ф. 362. – Оп. 2. – Спр. 10.*
21. *ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 85. – Спр. 109.*
22. *Державний архів Хмельницької області – Ф. 232. – Оп. 1 – Спр. 1800.*
23. *Обзор Вольнской губернии за 1902 год. – Житомир, 1903.*
24. *Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф. 160. – Оп. 1. – Спр. 175.*
25. *Адрес-календарь чинов всех ведомств, служащих в Вольнской губернии. – Б. м. и г.*
26. *Хроника земских повинностей и учреждений общественного призрения Вольнской губернии. – Житомир, 1910.*
27. *ДАЖО. – Ф. 160. – Оп. 1. – Спр. 537.*
28. *ДАЖО. – Ф. 160. – Оп. 1 дод. – Спр. 15.*
29. *ДАЖО. – Ф. 160. – Оп. 1. – Спр. 55.*
30. *ДАЖО. – Ф. 160. – Оп. 1. – Спр. 33.*
31. *Морозова А. З історії Чернігівського сирітського будинку // Сіверянський літопис. – 2008. – № 1.*

П. В. Єлесін

ШЛЯХИ ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ПРАВОСЛАВНОГО СІЛЬСЬКОГО ДУХОВЕНСТВА УКРАЇНИ У СЕРЕДИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Діти православного сільського духовенства України середини ХІХ – початку ХХ ст. становили собою своєрідну потенційно активну соціокультурну групу, силами якої значною мірою здійснювався культурний, освітній, духовний, соціальний, гігієнічний розвиток українського села зазначеного періоду. Професійне визначення представників цієї групи, їхня соціалізація з досягнення повноліття у різний час мала різні вектори, в залежності від яких змінювалася й роль вихідців духовного стану в суспільстві. Поглиблене вивчення цієї проблеми допоможе не лише спростувати численні міфи, що склалися в історіографії про духовенство як суспільний стан, але й краще зрозуміти його внутрішню сутність і особливості взаємовпливів між ним та іншими суб'єктами суспільства.

Окремі аспекти шляхів професійної соціалізації дітей духовенства розглядалися у дореволюційній публіцистиці, при чому автори нарисів робили наголос на професійній реалізації дітей сільського кліру як у сфері духовного служіння [1; 2], так і в цивільних галузях [3]. Наукове дослідження означеної теми було започатковане в працях радянських вчених, зокрема, В. Лейкіна-Свірська [4] розглянула соціалізацію дітей духовенства крізь призму формування кадрів інтелігенції. У сучасній історіографії вивчення теми в схожому контексті продовжив С. Шамара [5]. Б. Опря [6] зупинився на шляхах соціалізації доньок священиків; окремі гендерні аспекти проблеми висвітлила С. Федоренко [7]. Загалом науковцями з'ясовані лише окремі аспекти теми, тому вона потребує подальшого всебічного дослідження. Метою статті є вивчення основних шляхів професійної соціалізації дітей православного сільського духовенства України в середині ХІХ – на початку ХХ ст. та визначення пріоритетних векторних змін в обранні цих шляхів.

Традиційна замкненість православної духовної верстви середини ХІХ ст. суттєво визначала шляхи професійної соціалізації дітей священно- та церковнослужителів із досягненням ними повноліття. Вже при народженні діти духовних осіб зараховувалися до духов-

ного відомства, не маючи обов'язку обирати інший рід діяльності [1, 160]. Діти сільських священиків, окрім цього, знаходилися під суттєвим впливом соціокультурного становища в українському селі: загальний низький рівень освіченості населення та авторитетність й відповідальність посади сільського священика, що нерідко передавалася від батька до сина [8, 110зв.], стали причинами введення обов'язкового порядку, згідно якого, діти духовних осіб мали віддаватися на навчання до закладів духовної освіти [1, 159]. Незважаючи на те, що у 1850 р. цей обов'язок священиків був скасований, і духовенству було надано формальне право виховувати дітей відповідно до здібностей та нахилів [4, 103 – 104], вихід останніх з духовної верстви був вкрай обмеженим.

У зв'язку з цим, основним шляхом професійної соціалізації дітей духовенства було продовження справи батька. Зазвичай діти сільського священика з дитинства долучалися до церковної повсякденності: сини допомагали в ході Богослужіння, доньки співали в хорі, виконували господарські роботи. Інколи малолітні діти сільського кліру відвідували нижчі духовні училища-школи, що працювали при монастирях на благодійних засадах, де їх навчали церковному співу та церковному статуту [7, 65]. З досягненням повноліття сини священика вступали до духовних училищ, після закінчення яких могли продовжити навчання в семінаріях та приймати духовний сан.

Син священика, який прагнув отримати власну парафію, зазвичай одружувався, при чому існував неписаний закон, згідно якого, син духовної особи мав брати за дружину дівчину зі свого ж стану [6, 459]. Син священика, який мав братів, котрі також претендували на місце батька, за умови одруження, мав великі шанси отримати в спадок парафію свого тестя. Однак, у 1867 р. існуючий порядок наслідування церковних посад шляхом одруження на доньці попередника був офіційно скасований [4, 104].

Дещо інший шлях професійної соціалізації обирали ті діти православного сільського духовенства, котрі не знаходили свого місця на ниві власне духовного служіння. У найбільш розвинутих епархіях для дітей священиків, які не виявили здібностей навчатися в духовному училищі чи семінарії, або не бажали продовжувати батьківську справу духовно-церковного служіння, а також для дітей тих пастирів, чії батьки не мали коштів утримувати їх в навчальних закладах духовного відомства, відкривалися спеціальні заклади освіти, де вони вивчали ремесла. Найбільш поширеним предметом вивчення був іконопис, серед інших ремесел викладалася столярня, токарне, слюсарне та палітуркове [9, 521]. Зміст навчальної програми свідчив про її адаптованість до потреб осіб, які після закінчення навчання мали зайняти посаду при церкві, у цьому випадку не священика, а одного зі служителів.

Загалом пошук альтернативних занять для дітей православного духовенства, у тому числі й сільського, були нагальною проблемою 1850 – 60-х рр. Найбільш негативний наслідок обмеженого виходу з духовного стану полягав у тому, що кількість випускників семінарій та духовних училищ значно перевищувала кількість священицьких вакансій. Наприклад, в середині 1860-х рр. курс Київської духовної семінарії в середньому закінчували 160 осіб, а вільних священицьких місць у Київській епархії на рік було не більше 35. Відтак, на випускників закладів духовної освіти, які не займали священицьких посад, очікувало 3 сценарії: в кращому з них вони ставали вчителями церковнопарафіяльних шкіл, в більшості – отримували посади дяків та пономарів, які не відповідали здобутій освіті, в гіршому – допомагали батькові в церкві та по господарству [2, 470].

Така ситуація зумовлювала серед дітей духовенства прагнення вийти з духовного стану, причому такий шлях професійної соціалізації був, попри його клопітність хоч

і мало поширеним, проте реальним. Згідно норм офіційного законодавства початку 1860-х рр., діти священників, які не вступили до духовного училища, ті, хто був відрхований із закладів духовної освіти через неуспішність в навчанні, а також ті, хто закінчив навчання, але не вступив на службу, могли бути виключені з духовної верстви як за власним бажанням, так і шляхом примусового “відрахування”. Діти церковнослужителів, які вийшли з духовного стану за власним бажанням, мали визначитися з родом діяльності впродовж року. У випадку примусового виключення, особі надавалося 6 місяців для того, щоб знайти собі посаду на цивільній або військовій службі, а якщо цього не траплялося, то ще півроку на пошуки місця в іншій губернії. У випадку невиконання цих умов, така особа записувалася до однієї з податних верств, яку обирала сама. До речі, це правило стосувалося не тільки осіб, які були виключені з духовної верстви, але й тих, хто з досягненням повноліття не визначився зі своєю подальшою долею [10, 22 – 23].

Суттєві зміни в соціальному становищі нащадків духовних осіб відбулися з прийняттям закону 26 травня 1869 р., згідно якого діти православного духовенства при народженні не зараховувалися до духовної верстви і могли вільно реалізовувати себе в царині цивільної чи військової діяльності. Закон розмежував права різних вихідців духовного стану наступним чином: у випадку, коли діти священника не обирали шлях духовного служіння, вони отримували права особистих дворян; діти церковних причетників (дячків, пономарів та псаломщиків) – права почесних громадян; діти нижчих церковних служителів (церковних сторожів, дзвонарів, півчих тощо) повинні були приписатися до міських або сільських общин та зараховувалися до 3-го розряду канцелярських служителів [11, 70 – 71]. Про прогресивність закону свідчить той факт, що роль його підписання для духовної сфери порівнювали зі значенням видання маніфесту 19 лютого 1861 р. для кріпаків [12, 34; 2, 478].

Незважаючи на те, що після видання закону 1869 р. багато дітей сільського кліру за традицією ставали священно- та церковнослужителями, значно збільшився процент тих вихідців духовного стану, хто навчався у закладах світської освіти [8, 113], обирав для себе інтелектуальні професії. Наприкінці XIX ст. в середньому 36% юнаків та 44% дівчат – дітей священників – склали учительські кадри тогочасного села [5, 189], багато хто прагнув йти навчатися на медичні факультети [4, 105]. Стосовно ж обрання дітьми духовенства шляху їхніх батьків, то в суспільстві все частіше лунали думки, що священниками, зважаючи на глибоку моральну сутність цієї професії, повинні ставати тільки ті особи, котрі відчувають покликання до неї [3, 579].

Вище означені моменти соціалізації дітей духовенства стосуються насамперед синів священників. Яка ж доля чекала доньок сільських пастирів з досягненням повноліття? Зазвичай дівчина виходила заміж за чоловіка духовного стану, при чому, щоб зберегти цю традицію, в окремих епархіях, у випадку смерті священника, парафії інколи закріплювалися за його малолітніми доньками, щоб вони могли вийти заміж тільки за священника. Найбільш поширеним варіантом поєднання двох молодих людей була домовленість між їхніми батьками. Світогляд та реалії тогочасного українського селянина змушували священника-батька будь-якими способами швидше видати доньку заміж. Інколи у своєрідній ролі свата виступала епархіальна влада. Якщо у дівчини, яка мала посаг з пристойної парафії, з якихось причин не було нареченого, її відправляли до семінарії, де проводилися “оглядини”: семінаристи підходили до неї, знайомилися, цікавилися парафією, яка могла дістатися йому з рукою дівчини [6, 459]. Найчастіше донька духовної особи виходила заміж за священника і ставала матушкою, несучи

службу в церкві. Проте, були випадки, коли доньки священників, незалежно від того, чи були заміжні, йшли здобувати освіту у закладах світської освіти (жіночих гімназіях, жіночих курсах) [4, 105] або в епархіальних установах. Із закінченням епархіальних жіночих училищ, випускниці, як правило, направлялися до церковно-приходських шкіл [7, 64].

Отже, шляхи професійної соціалізації дітей українського православного сільського духовенства змінювалися протягом другої половини XIX – початку XX ст., залежно від наявних соціально-станових перспектив. Незважаючи на те, що впродовж усього зазначеного періоду основним шляхом професійної соціалізації досліджуваної соціальної групи традиційно залишалася реалізація її представників у сфері духовного та церковного служіння, до кінця XIX ст. все більш актуальним та поширеним ставало включення дітей сільського духовенства до цивільних, передусім інтелектуальних, сфер.

1. *О духовенстве, как особом сословии // Киевские епархиальные ведомости. – 1869. – № 4. – Отд. 2.*
2. *На сколько действительно было, в видах обрусения юго-западного края, открытие детям православного духовенства путей к обеспечению своего существования на всех поприщах гражданской деятельности? // Киевские епархиальные ведомости. – 1869. – № 13. – Отд. 2.*
3. *III. Мысли и соображения, которыми должен руководствоваться молодой человек при избрании служебной деятельности вообще и священнического звания в частности // Прибавление к Подольским епархиальным ведомостям. – 1890. – № 25.*
4. *Лейкина-Свирская В.Р. Интеллигенция в России во второй половине XIX века. – М., 1971.*
5. *Шамара С.О. Сільське духовенство Наддніпрянщини: проблема визначення інтелектуальної ролі // Український селянин. – Черкаси, 2008. – Вип. 11.*
6. *Опря Б.О. Дружини православних священників та їх роль у сім'ї в кінці XIX – на початку XX ст. (на матеріалах Правобережної України) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2009. – Вип. XVI.*
7. *Федоренко С.А. Благодійницька діяльність православного духовенства Полтавської єпархії на ниві народної освіти в XIX столітті // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2006. – Вип. XX.*
8. *Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 127. – Оп. 1011. – Спр. 3683.*
9. *Известия и заметки // Вера и разум. – Т. 3: Листок для Харьковской епархии. – 1891. – № 19.*
10. *Сборник церковно-гражданских постановлений в России, относящихся до лиц православного духовенства / Сост. Н. Александров. – СПб., 1860.*
11. *Высочайшие повеления и распоряжения Святейшего Синода: Об открытии детям духовенства путей к обеспечению своего существования на всех поприщах гражданской деятельности // Киевские епархиальные ведомости. – 1869. – № 12. – Отд. 1.*
12. *Мероприятия 1869 года по преобразованию быта духовенства // Киевские епархиальные ведомости. – 1870. – № 2. – Отд. 2.*

К. О. Тургенев

ФОРМУВАННЯ БОГОСЛОВСЬКОГО АСПЕКТУ ЯК ОСНОВИ РЕЛІГІЙНОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ В ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (1861 – 1919 рр.)

В останні роки концептуальна та як наслідок – ідеологічна невизначеність у системі освіти та виховання молоді призвела до значного погіршення рівня моральних та етичних стандартів нації. Тому вивчення досвіду організації та змісту викладання богословських